

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра філософії та релігієзнавства

Кваліфікаційна робота

(освітній ступінь – «бакалавр»)

на тему: **«КРИТИКА КВАЛІЙ У СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФІЇ УМА»**

Виконав: студент 4-го року навчання,
Спеціальність: 033 Філософія
Чафонов Віталій Владиславович

Керівник: Циба В'ячеслав Миколайович,
кандидат філософських наук, доцент

Рецензент _____

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____

«_____» _____ 2024 р.

Київ – 2024

ЗМІСТ

ЗМІСТ	2
ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУПЕРЕЧОК ПРО КВАЛІЇ У СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФІЇ УМА	7
1.1. ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ СВІДОМОСТІ ТА ВИЗНАЧЕННЯ КЛЮЧОВИХ ПОНЯТЬ.....	7
1.2. КВАЛІФІКАЦІЯ КВАЛІЙ.....	11
1.3. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ СУПЕРЕЧОК ДОВКОЛА КВАЛІЙ У СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФІЇ СВІДОМОСТІ	14
1.4. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕДМЕТУ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	16
РОЗДІЛ II. АРГУМЕНТ ВІДСУТНІХ КВАЛІЙ – АРГУМЕНТАЦІЯ НЕДА БЛОКА	17
2.1. КРИТИКА ФУНКЦІОНАЛІЗМУ БЛОКОМ	17
2.2. «КИТАЙСЬКА НАЦІЯ» ТА АРГУМЕНТ ПРО ВІДСУТНІСТЬ КВАЛІЙ.....	18
2.3. КРИТИКА ВІДСУТНІХ КВАЛІЙ ШУМЕЙКЕРОМ. ВІДПОВІДЬ БЛОКА...	20
2.4. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АРГУМЕНТІВ ПРО ВІДСУТНІ КВАЛІЇ НЕДА БЛОКА	23
РОЗДІЛ III. ЗАПЕРЕЧЕННЯ МОЖЛИВОСТІ ВІДСУТНІХ КВАЛІЙ СИДНІ ШУМЕЙКЕРОМ ТА МАЙКЛОМ ТАЄМ	25
3.1. УТОЧЕНИЙ АРГУМЕНТ ШУМЕЙКЕРА ПРОТИ ВІДСУТНІХ КВАЛІЙ.....	25
3.2. КРИТИКА ТАЄМ АРГУМЕНТУ ШУМЕЙКЕРА	29
3.3. ВЛАСНИЙ АРГУМЕНТ ТАЄМ ПРОТИ ВІДСУТНІХ КВАЛІЙ.....	30
3.4. АНАЛІЗ ЗАПЕРЕЧЕНЬ ШУМЕЙКЕРА ПРОТИ ВІДСУТНІХ КВАЛІЙ	31
ВИСНОВКИ	33
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	35

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасна філософія ума наразі є однією з найбільш розвинених та активних галузей філософії, будучи при цьому ще й однією з наймолодших. (Frith & Geraint, 2017, сс. 12-13) Це дисципліна, вплив та авторитет якої є визначальним не лише для філософії, а для інших наук, що займаються дослідженнями когнітивістики. Водночас, ця дисципліна залишається однією з найбільш заплутаних – з великою кількістю суперечливих теорій, понять та постійним потоком нових досліджень. Проблематика, пов'язана з вирішенням основних питань філософії ума так чи інакше зачіпає питання суб'єктивних аспектів феноменального досвіду – квалій. (Tye, 1998, с. 651) (Metzinger, 1985, с. 10) (Lycan, 1996, с. 8)

Тому питання критики квалій у сучасній філософії ума справедливо може вважатися одним з ключових, якщо не головним. (Block, 1996, с. 19) Відповідно, постійно присутня актуальність дослідження цієї та суміжних тем.

Стан наукової розробки теми. Вказана тема дуже детально вивчена та досліджена в середовищі англomовної традиції філософії ума. Проблематику довкола статусу квалій було сформовано після рецепції кількох класичних праць таких як наприклад «Розум і світовий порядок» Кларенса Ірвінга Льюїса та «На що схоже бути кажаном» Томаса Негела (Nagel, 1974). Щодо статусу квалій сформовано різні філософські концепції, до яких себе зараховують різні групи дослідників. В ході дослідження вважаємо за доречне дослідити перспективу критики та захисту онтологічного статусу квалій яка впроваджувалася під час протистояння феноменалістської теорії свідомості Неда Блока (Block & Fodor, 1972) (Block, 1978) (Block, 1980) з різноманітними прихильниками функціоналістських течій, як Сидні Шумейкер (Shoemaker, 1975) (Shoemaker, 1981) та Майкл Тай (Tye, 2006) (Tye, 1994).

Також варто відмітити й інші напрямки дослідження питання, піднятого в темі, як от аргумент знання Френка Джексона (Jackson, 1982) аргументи про зомбі (Chalmers, 1996) (Чалмерс, 2015) (Kind, 2011), та їх заперечення

(Frankish, 2007). Також варто звернути увагу на прихильників фізикалістичних течій, наприклад Деніела Деннета (Dennett D. , 1988).

Варто зауважити на те, що попри малу кількість публікацій на тему в українському філософському товаристві, вітчизняні дослідники все ж мають цікаві оригінальні публікації (Сепетий, 2023) (Леонов, 2017) та переклади (Чалмерс, 2015) (Синиця & Мельник, 568) (Синиця, 2014) з матеріалами до теми дослідження.

Об'єктом дослідження є аналіз аргументів та контраргументів сучасних філософів ума (Неда Блока, Сидні Шумейкера та Майкла Тая), про відсутні квалії.

Предмет дослідження – критика проблеми квалій в сучасній філософії ума.

Мета дослідження – аналіз критики квалій у сучасній філософії ума з подальшою реконструкцією та оцінкою ключових аргументів на користь і проти відсутніх квалій.

Реалізації цієї Мети сприяє виконання таких поставлених **завдань дослідження:**

- Визначити та схарактеризувати сучасну філософію ума, її історичний розвиток та прояснити її ключові поняття.
- Визначити ключові епістемологічні виміри критики квалій у сучасній філософії ума.
- Реконструювати та проаналізувати ключові аргументи та контраргументи, представлені Недом Блоком, Сидні Шумейкером та Майклом Таєм щодо аргументу про відсутні квалії.
- Дослідити актуальність суперечки щодо статусу квалій в рамках конкуренції феноменалізму і функціоналізму.

Структура роботи відповідає меті та завданням дослідження й зумовлена логікою розкриття теми. Робота містить вступ, три розділи, висновки та список використаних джерел.

У Розділі I. (Загальна характеристика суперечок про квалії у сучасній філософії ума) досліджено та схарактеризовано сучасну філософію ума, її історичний розвиток. Прояснено ключові поняття сучасної філософії ума. Проведено дослідження історії розвитку та сучасних вимірів поняття квалії. Показано внесок в формування сучасного дискурсу квалій у філософії ума таких філософів, як Томас Негел, Френк Джексон та Джозеф Левін. Досліджено ключові епістемологічні виміри критики квалій у сучасній філософії ума. Також, реконструювати ключові аргументи та контраргументи, представлені Недом Блоком, Сидні Шумейкером та Майклом Таєм щодо аргументу про відсутні квалії. Обґрунтовано пріоритетність дослідження аргументів про відсутні квалії для прояснення проблем критики квалій у сучасній філософії ума.

У Розділі II. (Аргумент відсутніх квалій – позиція Неда Блока) Розглянуто аргументи Неда Блока та Джеррі Фодора щодо відсутніх квалій в таких працях, як «Чим не є психічні стани» (1972). Реконструйовано аргумент Блока щодо відсутніх квалій, наведений у праці «Проблеми з функціоналізмом» (1980). Проаналізовано критику Шумейкером аргументу Блока в праці «Функціоналізм і квалії» (1975). Реконструйовано критику Блоком заперечень до аргументу відсутніх квалій у статті «Чи можливі відсутні квалії?» (1981). Також сформовано загальну характеристику аргументації Неда Блока.

У Розділі III. (Заперечення можливості відсутніх квалій Сидні Шумейкером та Майклом Таєм) Реконструйовано аргументацію Сидні Шумейкера проти аргументу відсутніх квалій у праці «Відсутні квалії неможливі – відповідь Блоку» (1981). Досліджено недоліки аргументу Сидні Шумейкера проти аргументу відсутніх квалій, представлені Майклом Таєм у праці «Відсутні квалії і психофізична проблема» (2006). Реконструйовано та проаналізовано власний аргумент Майкла Тая проти відсутніх у зазначеній праці. Проведено критичну оцінку впливу концептуальних рамок

сформованих функціоналізмом на успішність аргументації дослідників у перелічених працях.

У *висновках* підбито підсумки та визначено умови можливості подальших досліджень.

Теоретико-методологічні засади дослідження. У роботі застосовано логіко-семантичний метод, порівняння, аналіз, синтез та концептуальну реконструкцію аргументації.

Джерельна база дослідження складається з трьох корпусів текстів: першоджерела в яких розкривається суть об'єкта дослідження, критична література, яка досліджує першоджерела та тексти, важливі для розкриття більш загальних характеристик предмету та окремих понять з теми.

До перших належать праці Неда Блока та Джеррі Фодора «Чим не є психічні стани» (1972), Неда Блока «Проблеми з функціоналізмом» (1980) та «Чи можливі відсутні квалії?» (1981), Сидні Шумейкера «Функціоналізм і квалії» (1975) та «Відсутні квалії неможливі – відповідь Блоку» (1981) та Майкла Тая «Відсутні квалії і психофізична проблема» (2006).

До других можна віднести праці Девіса Лоуренса «Функціоналізм та відсутні квалії» (1982), Едварда Ейвріла «Функціоналізм, заперечення відсутніх квалій та елімінативізм» 1990, Емі Кайнд «Реалізм квалій» 2001, та інші.

До третіх можна віднести праці Томаса Негела «На що схоже бути кажаном» 1974, Джозефа Левіна «Матеріалізм та квалії: Пояснювальний розрив», Вільяма Лікена «Свідомість» (1987), Гіларі Патнема «Про значення «значення» (1975) та інші.

РОЗДІЛ I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУПЕРЕЧОК ПРО КВАЛІЇ У СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФІЇ УМА

1.1. Характеристика сучасної філософії свідомості та визначення ключових понять

Сучасна філософія ума є однією з найбільш розвинених та активних галузей сучасної філософії. Представляючи важливий напрямок у цій дисципліні, вона вивчає питання, що стосуються природи свідомості, сприйняття та ментальних станів. Тому сучасна філософія ума значною мірою зумовлена науковим розвитком психології, нейронаук та когнітивістики. (Frith & Geraint, 2017, с. 8)

Як самостійна галузь філософії ума сформувалася з середини ХХ століття на тлі науково-технічного піднесення: стрімкого розвитку психології та перших кроків у новій галузі когнітивної науки. Усі попередні філософські дослідження природи свідомості та розуму знаходили своє природне підґрунтя в метафізичних та теологічних рамках, переважно під впливом дуалізму душі та тіла Рене Декарта та пізніших емпіричних вчень Джона Локка, Джорджа Барклі та Девіда Г'юма. Декарт вважається основоположником дуалістичного вчення про те, що розум (*res cogitans*) є окремою від тіла субстанцією (*res extensa*). Цей вид дуалізму заклав основу для розуміння взаємозв'язку між свідомістю і тілом як окремими сутностями. Британські емпірики, наголошували на чуттєвому досвіді як джерелі всіх знань. Вони досліджували свідомість як вкорінену у сприйняттях та ідеях, що походять від чуттєвого досвіду. Позаяк ум у цих теоріях був не першочерговим предметом дослідження, а радше ще одним аспектом, через який дослідники розкривали свої метафізичні, епістемологічні чи етичні теорії, його дослідження було залежне від відповідних методів. (Frith & Geraint, 2017, сс. 10-11)

Поява сучасної філософії ума була зумовлена кількома ключовими факторами. Вирішальну роль відіграли кризові моменти у аналітичній філософії (Priest, 1991, с. 40) та прогрес у психології та нейронауках. (Frith &

Geraint, 2017, сс. 12-13) Експериментальна психологія, зокрема біхевіоризм, переосмислила роль інтроспекції та свідомості, а нейронаукові дослідження виявили провідну участь мозку в ментальних процесах. Логічний позитивізм та аналітична філософія мови сформували цілий спектр нових проблем, як приватність ментального досвіду та співвідношення мовлення та поведінки (Priest, 1991, с. 56). Когнітивна наукова революція середини ХХ-го століття запровадила міждисциплінарне вчення, розглядаючи свідомість як систему обробки інформації (Frith & Geraint, 2017, с. 15).

Сучасна філософія ума суттєво відрізняється від теорій до ХХ-го століття своїм сцієнтизмом, здебільшого орієнтуючись на емпіричні наукові дослідження для пояснення явищ свідомих ментальних станів та їх пізнання за допомогою натуралістичних методів. Однак, попри загальне панування фізикалізму, сучасні проблеми філософії свідомості передбачають різні форми функціоналістського та дуалістичного пояснення. (Priest, 1991, с. 212)

Сучасна філософія ума є, мабуть, однією з тих галузей філософії, чий вплив та авторитет є визначальним не лише для самої філософії, а й для інших наук, головним чином когнітивістики. При цьому ця філософська течія утворює концептуальний лабіринт, який хоч і проводить межі між такими поняттями як *ум(mind)*, *свідомість(consciousness)*, та *психічне(psychic/mental)*, але робить це доволі розмито. Це, своєю чергою, часто призводить до того, що зміст термінів не є усталеним навіть у концептуальному словнику окремого автора. Перед тим, як розкрити основні проблеми дослідження та для того щоб зберігати смислову цілісність, на загальному теоретичному рівні, проаналізуємо та зафіксуємо визначення ключових понять, які нерідко подибаємо в нашому тексті: *ум, свідомість, ментальний стан та феноменальний характер свідомості.*

Mind. Походить від латинського *mens*, що означало позначник мисленнєвої частини душі. У Декартових «Медитаціях» *mens* використовувалося не просто як означник суб'єкту мислення, а й як акт, пов'язуючи його з *cogito*. Це вживання підкреслювало поєднання сприйняття і

рефлексії, стосунок між зовнішнім і внутрішнім у акті осмисленої рефлексії. (ÂME, ESPRIT, 2009, с. 188)

У контексті дослідження філософії *ума* – це сукупність когнітивних здібностей, таких як мислення, сприйняття, пам'ять, емоції та уява, які уможливають свідомість, самосвідомість та суб'єктивність. Значною проблемою є точний переклад цього терміну українською мовою, що ускладнює дефініцію дисципліни, відомої в англійській традиції як *Philosophy of Mind*. Для уникнення смислової плутанини, вживатимемо його здебільшого у синонімічному значенні *свідомість*, а для випадків, в яких потрібно буде наголосити на ширшому значенні оригінального терміну пропонується застосовувати термін *ум*. (ÂME, ESPRIT, 2009, с. 177)

Consciousness. *Свідомість* – це та здатність, завдяки якій мислення, відчуття і увага поєднуються в одному суб'єкті. (Lucan, 1996, сс. 4-5) Свідомість часто вживається у різних сенсах, найчастіше – як *феноменальна свідомість* і як синонім *ума (mind)*. В рамках цього дослідження вживатимемо *свідомість* як широкий синонім *ума*, а у противних випадках уточнювати його значення вживанням *феноменальна свідомість*.

Phenomenal Consciousness. *Феноменальна свідомість* – це аспект того, «на що схоже бути» для суб'єкта у певному *ментальному стані*. (Block, 1995) Якщо стан феноменально усвідомлений, то він має певну відчувану якість, певний феноменальний характер. Відчувані якості наших переживань – це *квалії*. (Tye, Qualia, 2021)

Mental state. *Ментальні стани* – це складові психіки, які є результатом когнітивних, афективних і поведінкових функцій. Вони охоплюють переконання, бажання, емоції та волю. Функціоналісти визначають ментальні стани з точки зору їхньої функціональної ролі та причинно-наслідкових зв'язків, тоді як інші теорії, як-от теорія ідентичності, прямо ототожнюють їх з певними станами мозку (Putnam, 1975, сс. 429-431).

В основі філософії свідомості лежить багато досі не вирішених фундаментальних питань. Серед них такі:

- Чи ментальні стани можна редукувати до тілесних станів (нейронних станів мозку)? (Lucan, 1996, с. 8)
- Чи можемо ми вірити в те, що інші люди мають свідомість? І в ширшому розумінні: чи має свідомість хтось крім людей? (Metzinger, 1985, с. 10)
- Що таке особиста ідентичність і як вона зберігається з плином часу? (Tye, 1998, с. 24)
- Яким чином можна пояснити виникнення у нас свідомого суб'єктивного досвіду? (Chalmers, 1995, с. 2)

Всі ці питання так чи інакше мають стосунок до проблеми статусу *квалій*(*qualia*) – ключової проблеми цього дослідження. Звідси і надалі *qualia* прикладатиметься як *квалії*, а відповідник цього терміну в однині – *quale* як *квалія*. Справа в тому, що феноменологічні аспекти свідомості, якими по суті і є квалії (іншими словами – якості *від першої особи*), нелегко вписати в технічне фізикалістське пояснення. Йдеться не лише про розуміння нейрофізичних процесів чи абстрактних ментальних станів. Проблема полягає в тому, як саме фізикалізм спроможний пояснити особистий, внутрішній досвід чуттєвих сприйнятів, емоцій та думок, які утворюють ум і умову сферу .

Філософ Вільям Лікен вважає, що це концептуальний виклик, а не лише науковий. Тобто питання скоріше не в розумінні того, як працює свідомість, але й у з'ясування того, як взагалі можливо, що свідомість може бути втиснена в фізикалістські рамки. З наукової точки зору, ця проблема створює значні виклики для психологічних і нейробіологічних досліджень. З філософської точки зору, вона виявляє суперечність між фізикалістською інтерпретацією і феноменальною природою нашого досвіду (Lucan, 1996, сс. 1-3). Ще один філософ Нед Блок називав проблему квалій «найбільшою прірвою у філософії свідомості – можливо, навіть у всій філософії» (Block, 1996, с. 19)

Закономірно, що питання квалій постійно викликає бурхливі дебати. Один з аспектів цих дебатів ми власне й розглянемо згодом. Але спершу дослідімо історичний розвиток теми.

1.2. Кваліфікація квалій

У сучасній філософії свідомості поняття *квалія* відіграє ключову роль у дискусіях про природу суб'єктивного досвіду та його зв'язок з фізичним світом. Як говорилося вище, кваліями називають суб'єктивні, якісні аспекти ума, які доступні нам в актах інтроспекції і становлять феноменальну основу нашого досвіду. Незважаючи на широку згоду щодо важливості квалій для розуміння свідомості, існують різні погляди на те, як визначати, розуміти і пояснювати це поняття.

Термін «*quale*» вперше ввів у філософський обіг Чарльз Сандерс Пірс у 1866 році у своїх Лоуеллських лекціях з логіки. Однак загальновизнано, що перше сучасне використання терміну було здійснено Кларенсом Ірвінгом Льюїсом у 1929 році в його книзі «Розум і світовий порядок». Льюїс використовував цей термін для позначення якісних, суб'єктивних аспектів досвіду, підкреслюючи їхню внутрішню, невимовну природу. (Тур, 2021, с. 1) Ще один класичний для сучасної філософії свідомості приклад дає Томас Негел, який хоч і не вживає це поняття, але описує його як суб'єктивні, емпіричні аспекти ума, наголошуючи на тому, що існує певне «*щось, що схоже на...*» у кожному індивідуальному досвіді:

«...організм має свідомі психічні стани тоді і тільки тоді, коли є щось, на що схоже бути цим організмом – на що схоже для цього організму. Ми можемо назвати це суб'єктивним характером досвіду». (Nagel, 1974, с. 438)

Так як квалії – це технічний, «кабінетний» термін, то часто трапляється таке, що його визначають з певними відмінностями. Тут складність полягає в тому, що кожен філософ в тій чи іншій мірі використовує цей термін у своїй системі понять і він, хоч і зберігає загальну інтуїтивну єдність, все ж відрізняється в деталях. Нижче ознайомимося з чотирма прикладами визначення квалій, наданими філософами, про яких детальніше буде в наступних розділах.

«Квалії включають в себе те, що ми відчуваємо, коли бачимо, чуємо, нюхаємо, коли відчуваємо біль; у більш загальному сенсі, те, на що схожі наші ментальні стани». (Block, 1994, с. 514)

«Квалії, якщо такі існують, – це властивості відчуттів і перцептивних станів, а саме властивості, які надають їм якісного або феноменального характеру – ті, що визначають, «на що це схоже» – мати їх». (Shoemaker, 1991, с. 121)

«Квалії – це просто ті ознаки, чим би вони не були, які становлять феноменальні або суб'єктивні аспекти тілесних відчуттів і перцептивного досвіду». (Tye, 1994, с. 160)

«Квалії – це незнайомий термін для позначення того, що не може бути більш звичним для кожного з нас: те, яким чином нам здаються речі». (Dennett D. , 1988, с. 38)

Інтуїтивно можна привести до певного спільного знаменника всі визначення, однак вони мають стільки розбіжностей, що цей спільний знаменник заледве матиме якусь смислову додану вартість. Кожне визначення акцентує увагу на окремому нюансі, який відсилає до теоретичної моделі, яку пропонує певний автор. Так, приміром, Деніел Денет робить наголос на ілюзорності своїм *«яким чином нам здаються речі»*; Майкл Тай і Сідні Шумейкер провадять, що квалії – властивості чуттєвого досвіду, хоча другий акцентує увагу на їх суб'єктивній складовій; Блок натомість взагалі розширює обсяг квалій до спектру всіх ментальних станів.

Одним із класичних аспектів пов'язаних з кваліями розкриває популярний уявний експеримент Френка Джексона. У цьому мисленнєвому експерименті він зображує уявного персонажа на ім'я Мері. Мері – дослідниця кольору, яка живе монохроматичним життям, позбавленим кольорових вражень. Вона збирає й класифікує всю фізично-доступну інформацію про кольори. Однак, коли вона нарешті вперше бачить колір, вона дізнається, *«на що це схоже»* – відчувати колір це щось більше, ніж просто фізичні факти. Цей приклад показує, що свідомий феноменальний досвід гіпотетично нефізичні

елементи, які не можна пояснити лише фізичними процесами. (Jackson, 1982)
Хоча варто зазначити, що не всі приймають цю тезу. (Dennett D. , 1988)

Крім того, що поняття квалій важко універсально визначити, його супроводжує ще одна складність – епістемічного характеру. Джозеф Левін у 1983 році у своєму есе «Матеріалізм та квалії: Пояснювальний розрив», висунув ідею «пояснювального розриву» на перший план у філософії свідомості. Левін стверджував, що фізикалістські теорії, схоже, не дають нам відповіді на питання, як фізичні процеси в мозку можуть призвести до виникнення суб'єктивного досвіду або квалій.

«Існує величезний розрив: ми можемо описати фізичні процеси феноменально в наукових термінах, але це пояснення, здається, не пояснює сирого відчуття або суб'єктивної суті сенсорного досвіду» (Levine, 1983, с. 355).

Наслідки цієї тези вказують на один з основних недоліків панівних наукових парадигм у їхніх спробах зрозуміти свідомість. Хоча Левін не намагався просувати дуалізм або інший, нефізикалістичний погляд, та своєю теорією пояснювального розриву, він вплинув як на фізикалістів так і на їхніх опонентів. Фізикалісти часто беруть на себе обов'язок заповнити цей розрив більш досконалішими і всеосяжними теоріями, які покликані пояснити, як фізичні системи можуть продукувати суб'єктивні переживання. Водночас опоненти фізикалізму використовують пояснювальний розрив, щоб стверджувати, що свідомість має нефізичні властивості чи виміри, які фізична наука наразі не може пояснити.

Отже, можна прийти до висновку, що якщо у якійсь галузі філософії міститься настільки неоднозначне поняття, яке має цілу плеяду визначень з різними відтінками сенсу та претензіями на непояснюваність – це може спровокувати справжню ідейну війну. Власне, довкола питання квалій завжди точилося багато різних суперечок. Спробуємо далі розглянути основну їх суть.

1.3. Основні тенденції суперечок довкола квалій у сучасній філософії свідомості

Критика квалій у філософії свідомості є досить об'ємною темою. Задля ясності ми обмежимося суто філософськими дискусіями, що точилися в академічній спільноті в період з середини 1970-х до початку 2000-х років, який особливо відзначився дуже високим зростанням наукового інтересу в 1990-і роки. В рамках цієї роботи ми зосередимося на окремих філософах, а саме: Неду Блоку, Сидні Шумейкеру та Майклу Таю. Центральним у дискусіях між цими філософами є питання про те, чи можна узгодити кваліа з функціоналізмом, чи вони вимагають феноменологічного погляду, який передбачає їх принципову невиразність.

Нед Блок, як прихильник феноменального погляду на квалії, створив дві потужні гіпотези, які висвітлюють обмеження функціоналізму: аргументи інвертованих та відсутніх квалій. Перша гіпотеза сформована на основі аргументу про інвертовані квалії, який показує, що дві людини можуть мати функціонально ідентичні зорові системи, але якісно різний досвід. Сприйняття червоного кольору однією людиною може бути сприйняттям зеленого кольору іншою, виявляючи якісні відмінності, які функціоналізм не може пояснити. Друга гіпотеза передбачає аргумент про відсутні квалії, згідно з яким можна уявити систему, функціонально ідентичну людському мозку, але позбавлену будь-якого свідомого досвіду. Якщо такий сценарій можливий, то функціоналізм виявляється неспроможним пояснити свідомий досвід (Block & Fodor, 1972, сс. 164-165).

Критики атакували засновки і послідовність цих припущень. Сидні Шумейкер стверджував, що аргументи Блока про інвертовані та відсутні квалії неправильно розуміють функціоналістську перспективу. На думку Шумейкера, інвертовані квалії по суті включають функціональні відмінності, які проявляються поведінково, підриваючи передумови уявного експерименту. Аналогічно, Шумейкер припускав, що будь-яка система, яка відтворює

людські функції, обов'язково матиме певну форму свідомого досвіду, що спростовувало гіпотезу відсутніх квалій (Shoemaker, 1975, с. 297).

Майкл Тай підкреслював внутрішній зв'язок між ментальними станами і змістом репрезентацій, заперечуючи правдоподібність сценаріїв відсутніх квалій. Він стверджував, що якщо світ якимось чином репрезентований, то свідомий досвід необхідно повинен бути вираженим у рій репрезентації. Відповідно, квалії є причинно пов'язаними з зовнішніми чинниками, і не є суто внутрішніми феноменами (Tye, 1994, с. 160).

Поточні дебати про квалії підкреслюють ширший розрив між феноменологічними поглядами та функціоналістськими або репрезентаціоністськими теоріями. Прихильники квалій стверджують, що суб'єктивний досвід не може бути переданий лише за допомогою фізичних чи функціональних описів. І навпаки, критики стверджують, що такі заперечення відсутні та інвертовані квалії є обмеженими за обсягом і не здатні охопити емпіричну реальність свідомості.

У наступних розділах ми зосередимося на дебатах саме навколо аргументу відсутніх квалій і здебільшого проігноруємо аргументи інвертованих квалій та їхні спростування. Є дві основні причини для такого фокусу. По-перше, аргумент про відсутні квалії є наслідком аргументу про інвертовані квалії; спростування аргументу про інвертовані квалії залишає аргумент про відсутні квалії відкритим для дискусії. Натомість спростування аргументу про відсутні квалії (тези про те, що функціонально ідентичний дублікат може не мати квалій) може суттєво підважити засновок аргументу про інвертовані квалії, таким чином допомогти його остаточно спростувати. Самі учасники дискусії з цим погоджувалися. (Shoemaker, 1981, с. 598) (Tye, 2006, с. 139) (Gulick, 2007, с. 439) По-друге, аргумент інвертованих квалій є більш емпірично фальсифікованим, як продемонстрували філософи та когнітивісти, які довели, що майже неможливо мати протилежні зорові, слухові чи інші сенсорні квалії (Burgin, 2020, р. 2.3.1).

1.4. Загальна характеристика предмету дослідження

Отже, в даному розділі було проаналізовано витoki, історичний розвиток та постання сучасної філософії ума, як специфічної галузі філософії, що вивчає ментальні стани, свідомий досвід та мисленнєві процеси, користуючись при цьому як емпіричними та натуралістичними методами, так і концептуальним аналізом, отриманим у спадок від аналітичної філософії мови та європейської раціональної філософії Нового Часу.

Специфічний статус природи ментального породжує багато проблем, які дана галузь філософії покладає собі для вирішення. Однією з основних таких проблем є проблема онтологічного статусу відчуваних якостей наших переживань, що мають феноменальний характер – *квалій*.

Аналіз різних позицій щодо квалій в рамках філософії ума показав, що через саму природу суб'єктивного феноменального досвіду, його опис і визначення в рамках різних теорій відрізняється, зберігаючи при цьому певну інтуїтивну єдність. Обравши для аналізу гіпотезу про відсутні квалії ми спробуємо далі дослідити, чи дійсно ці незначні різниці в розумінні та сприйнятті природи квалій не зможуть завадити побудові єдиної теорії свідомості та ума.

РОЗДІЛ II. АРГУМЕНТ ВІДСУТНІХ КВАЛІЙ – АРГУМЕНТАЦІЯ НЕДА БЛОКА

2.1. Критика функціоналізму Блоком

У своїй статті «Чим психологічні стани не є» Нед Блок і Джеррі Фодор критично оцінили функціоналізм як теорію, що пояснює множинні реалізації свідомості на основі функціональних зв'язків між психічними станами та їхніми описами, незалежно від фізичної основи. Функціоналізм надає пріоритет вхідним, вихідним даним і функціональним описам, оминаючи складні процеси механістичного пояснення. Блок і Фодор висвітлили переваги функціоналізму над теорією ідентичності та біхевіоризмом, розглядаючи його як компроміс між дуалізмом і фізикалізмом (Block & Fodor, 1972, сс. 164-165). Однак вони також визначили потенційні слабкі сторони та відповідні заперечення, на які функціоналізм повинен відповісти, щоб виправдати себе. Вони запропонували кілька зауважень до функціоналізму, включаючи проблеми з описом психічних станів і функціональної відповідності (Block & Fodor, 1972, с. 168). Пізніше ці питання були вирішені функціоналістами, такими як Девід Льюїс, який запровадив речення Ремсі для більш чітких описів (Lewis, 1972, с. 255).

Критичним слабким місцем, відзначеним Блоком і Фодором, стало пояснення квалітативного досвіду, прикладом якого є гіпотеза «інвертованого спектру». Ця гіпотеза припускає, що дві людини можуть сприймати кольори по-різному (один бачить червоний як зелений), але все одно вважатися функціонально ідентичними в психологічному плані. Цей сценарій передбачає, що функціоналізм може ігнорувати суб'єктивні відмінності у сприйнятті, які мають вирішальне значення для повного розуміння психологічних станів.

Автори запропонували дві імовірні відповіді на цю критику. Перша – номологічна (тобто така, що не суперечить природним законам нашого всесвіту) неможливість. Стверджується, що номологічно неможливо, щоб функціонально ідентичні стани були якісно різними. Ця точка зору стверджує,

що будь-яка зміна в квалітативному характері обов'язково призведе до зміни у функціональному характері, тісно пов'язуючи квалітативний аспект досвіду з його функціональною роллю. Інша відповідь припускає, що квалітативні відмінності, які не впливають на функціональні ролі, не мають ніякого відношення до теорії свідомості. Ця точка зору стверджує, що якщо всі люди відчують біль по-різному, все одно має сенс класифікувати цей досвід як біль, якщо вони виконують однакові функціональні ролі. (Fodor & Block, с. 172).

Дискусія висвітлює важливу проблему:

«Така форма аргументації може, однак, призвести до прикрих наслідків... номологічно можливо, що два психологічні стани можуть бути функціонально ідентичними ... навіть якщо тільки один зі станів має квалітативний зміст. У цьому випадку функціоналізм вимагав би від нас сказати, що організм може відчувати біль, навіть якщо він взагалі нічого не відчуває, а такий наслідок видається абсолютно неприйнятним. Можна зауважити, що ці випадки з «інвертованими (або відсутніми) кваліями» в певному сенсі становлять глибшу проблему для функціоналізму, ніж будь-які інші аргументи, які ми будемо обговорювати» (Block & Fodor, 1972, с. 173).

Це питання є наріжним каменем дебатів про квалії, які є предметом цього дослідження. Блок неодноразово повертався до аргументів інвертованих квалій та відсутніх квалій, доповнюючи їх новими логічними кроками та підкріплюючи мисленневими експериментами. Критика функціоналізму поклала початок подальшим дебатам, а формулювання аргументу про відсутні квалії визначило його як чисто філософський аргумент, навідріз від аргументу про інвертовані квалії. Далі ми розглянемо в деталях його заперечення про відсутні квалії на прикладі знаменитого аргументу Неда Блока «Китайська нація» та проаналізуємо його наслідки.

2.2. «Китайська нація» та аргумент про відсутність квалій

У статті «Проблеми з функціоналізмом» Нед Блок розширює свою попередню критику, трансформуючи тезу про нездатність функціоналізму

розрізняти системи з кваліями та без них, у знаменитий мисленнєвий експеримент «Китайська нація» (*China body/China system*). Цей експеримент є одним із найвідоміших у філософії свідомості і за час свого існування став уже хрестоматійним прикладом критики функціоналізму.

Блок пропонує нам реалізацію функціональної системи аналогічної людському мозку, уявивши організм, що складається з мільярда китайців, оснащених двосторонніми радіоприймачами. Ці китайці спілкуються, виконуючи сигнали, що відображаються на великому екрані. Їх взаємодія призводить до рухів великого безмозкого тіла. У цьому сценарії китайські учасники функціонують як окремі нейрони, а радіозв'язок діє як синапси, колективно дублюючи причинно-наслідкову організацію нормального людського мозку на найнижчому рівні. Ключове питання полягає в тому, чи відчуває ця система феноменальний досвід і чи можна назвати її свідомою. Блок стверджує, що інтуїтивно – ні, характеризуючи своє заперечення як *prima facie*, тобто приймає як правильне, доки не буде доведено протилежне. (Block, 1978, сс. 6-7)

Запереченням проти цього уявного експерименту може бути те, що будь-який організм, який усвідомлює функціональний стан болю, повинен відчувати біль. Такий аргумент висунув філософ Вільям Лікен (Lucan, *Consciousness*, 1987, с. 136). Однак Блок заперечив його, зауваживши, що така відповідь є радше апіорним підтвердженням функціоналізму, аніж суттєвим запереченням. Він стверджував, що хоча гомункули можуть функціонально відтворювати нейрони, вони не є нейронами. Таким чином істота з головою робота-гомункула, в якій сидять китайці, не є ідентичною нормальному організму, і немає жодних підстав апіорі припускати, що її функціональні ментальні стани мають збігатися з кваліативними станами.

Якщо ситуація відсутніх квалій є *prima facie* мислимою, як заявляє Блок, то вона формує основу для аргументу проти функціоналізму. Аргумент відсутніх квалій можна сформулювати наступним чином:

(1) *Якщо відсутні квалії можливі, тоді функціоналізм є хибним.*

(2) *Те, що можна уявити є можливим.*

(3) *Відсутні квалії можна уявити.*

Отже,

(4) *Відсутні квалії можливі.*

Отже,

(5) *Функціоналізм є хибним.*

Аргумент Блока вразливий до критики. Одне з його слабких місць полягає в тому, що він покладається на модальний засновок (2) і таким чином доводить лише логічну можливість хибності функціоналізму. Такий спосіб аргументації є поширеною практикою у дискурсі філософії свідомості. (Chalmers, 1995, с. 312) Іншим слабким місцем є залежність Блока від інтуїтивізму:

«...якщо доктрина має абсурдний висновок, якому немає незалежних підстав вірити, і якщо немає способу пояснити цей абсурд або показати, що він вводить в оману або не має відношення до справи, і якщо немає вагомих підстав вірити доктрині, яка призводить до абсурду в першу чергу, то не слід приймати цю доктрину». (Block, 1978, с. 9)

Хоча Блок відкритий до прийняття певної версії функціоналізму, він наполягає на тому, що функціоналізм не може пояснити деякі аспекти квалітативних ментальних станів. Це впливає з його розуміння квалій як внутрішніх феноменальних якостей, не пов'язаних причинно з психічними станами, викликаними чуттєвими даними. Зрештою, Блок приходять до висновку, що невизнання квалій як суто внутрішніх станів, що не повністю піддаються каузальному опису, є філософським шовінізмом. (Block, 1978, с. 15)

2.3. Критика відсутніх квалій Шумейкером. Відповідь Блока

Ще до того, як «Проблеми з функціоналізмом» було опубліковано, філософ Сидні Шумейкер сформулював критичну відповідь на позицію Неда

Блока, яка також стосується аргументу про відсутність кваліа в мисленневому експерименті про Китайську націю. Шумейкер захищає функціоналізм, особливо в розрізі кваліа, у своїй статті 1975 року «Функціоналізм і квалії», де він кидає серйозний філософський виклик твердженню про те, що ментальні стани можуть існувати без наявності квалітативного досвіду.

Аргумент Шумейкера ґрунтується на концепції квалій як невід'ємних складових наших ментальних станів, які охоплюють не лише чуттєвий досвід, а й супутні переконання, такі як «мені боляче». Він використовує каузальну теорію знання, щоб довести, що істинне знання вимагає наявності причинно-наслідкового зв'язку між переконанням і станом, на який воно посилається. На думку Лоуренса Дейвіса, який відстоював схожу з Шумейкером позицію, ця теорія в поєднанні з вірою в те, що квалітативні аспекти досвіду доступні інтроспективно, формує ядро його аргументу проти можливості відсутніх квалій (Davis, 1982, с. 235). Шумейкер у своїй статті стверджує:

«...якби випадки відсутніх квалій були можливими, квалітативний характер був би обов'язково недоступним для інтроспекції Але, звичайно, абсурдно припускати, що звичайні люди говорять про щось, що в принципі непізнаване ніким, кажучи про те, що вони відчують І якщо ми вважаємо квалітативність чимось, що може бути пізнане так само, як ми вважаємо пізнаваними людські почуття (як мінімум, якщо її можна пізнати інтроспективно), то неможливо, навіть логічно неможливо, щоб стан, який не має квалітативності, був функціонально тотожним стану, який її має». (Shoemaker, 1975, с. 297)

Блок у своїй відповіді «Чи можливі відсутні квалії?» (Block, 1980, с. 264) реконструює аргумент Шумейкера наступним чином:

Припустимо

(1) *Відсутні квалії є можливими.*

Тоді

(2) *Може існувати стан, функціонально подібний до болю, але позбавлений його феноменального характеру* (Блок називає його ерзац-біль).

Оскільки ерзац-біль мав би ті ж самі причинно-наслідкові зв'язки, що й реальний біль, то з цього випливає, що

(3) *Феноменальний характер болю не має ніякого значення для його причинних наслідків.*

Але, згідно з каузальною теорією знання,

(4) *Ми знаємо про феноменальну природу болю лише тоді, коли вона викликає наші інтроспективні переконання про біль.*

Отже,

(5) *Ми не знаємо про феноменальну природу болю. Очевидно, що це неправда.*

Отже,

(6) *Відсутні квалії неможливі.*

Блок критикує засновок (3), який базується на каузальній теорії знання. Він припускає, що феноменальна природа справжнього болю може бути суттєвою для того, щоб він спричиняв свої ефекти, хоча ерзац-біль міг би спричиняти ті ж самі ефекти по-іншому. Блок розвиває як сильну, так і слабку версії аргументу, що ґрунтуються на сильному і слабкому формулюванні передумови каузальної теорії пізнання, демонструючи, що обидві вони є хибними (Block, 1980, с. 270).

Він ілюструє свою думку прикладом гідравлічного комп'ютера, який функціонально схожий на електричний, але працює на інших принципах. Для такого пристрою гіпотеза «відсутньої рідини» може бути правдивою: у функціонально ідентичному пристрої може не вистачати рідини, оскільки він працює на електриці. Однак жодна розумна людина не буде стверджувати, що якщо гіпотеза про відсутність рідини вірна, то наявність або відсутність рідини не вплине на роботу гідравлічного пристрою. Гідравлічний пристрій, ймовірно, має стани, причинно-наслідкові зв'язки яких вирішальним чином залежать від властивостей рідини, навіть якщо функціонально ідентичні стани можуть залежати від електричних властивостей (Block, 1980, с. 262).

Блок також уточнює свій мисленнєвий експеримент з китайською нацією, уявляючи собі тіло гомункула, в якому примітивні люди, здатні реагувати лише на певні сигнали (введення-виведення даних), відіграють роль нейронів. Незважаючи на таке наближення, Блок вважає, що така система відповідає функціональній організації людської психіки, але їй все одно бракує квалій. На думку Блока, ця система необов'язково відчуває біль, коли перебуває у стані, функціонально подібному до того, в якому ми відчуваємо біль. Однак можливість існування такого гомункула з відсутніми кваліями не вказує однозначно на те, що наш реальний біль позбавлений причинно-наслідкових зв'язків через свої феноменальні характеристики або свою природу (Block, 1980, сс. 267-268).

Аргумент Блока був надзвичайно ефективним, що пізніше визнав і Шумейкер (Shoemaker, 1981, с. 581). Однак, як стверджував сам Блок, цей аргумент лише виявив проблеми в аргументації Шумейкера, не демонтуєчи функціоналізм повністю. Більше того, Блок переклав тягар доведення на тих, хто заперечував його аргумент про відсутні квалії (Block, 1980, с. 272). Отже, дискусії судилося продовжитися.

2.4. Загальна характеристика аргументів про відсутні квалії Неда Блока

Отже, як було з'ясовано у цьому розділі, стратегія Блока полягала в тому, щоб перекласти тягар доведення на тих, хто заперечував його аргумент про відсутні квалії (Block, 1980, с. 272), забезпечуючи продовження дебатів на позиції захисту. Також варто відмітити, використання Блоком методик послаблення аргументів суперників через введення логічної модальності, що є типовою філософською стратегією аргументації.

Незважаючи на те, що Шумейкер визнав ефективність аргументації Блока (Shoemaker, 1981, с. 581), сам Блок зазначав, що його критика лише викрила слабкі місця в аргументації Шумейкера, не демонтуєчи повністю функціоналізм. Блок, хоч і заявляв свою відкритість до деяких версій

функціоналізму, все ж стверджував, що вони не можуть пояснити окремі аспекти квалітативних ментальних станів. Він розглядає квалії як внутрішні, феноменальні характеристики, які не мають причинного зв'язку з чуттєво індукованими ментальними станами. Зрештою, Блок стверджує, що невизнання квалій як суто внутрішніх станів, що не піддаються повному каузалістському описові, є філософським шовінізмом.

З огляду на це можна зробити припущення, що Блок свідомо чи ні намагається не просто заперечити функціоналізм, а відстоювати принципову позицію непояснюваності певних аспектів досвіду, посиляючись на індивідуальну свободу та право на приватність.

РОЗДІЛ III. ЗАПЕРЕЧЕННЯ МОЖЛИВОСТІ ВІДСУТНІХ КВАЛІЙ СИДНІ ШУМЕЙКЕРОМ ТА МАЙКЛОМ ТАЄМ

3.1. Уточнений аргумент Шумейкера проти відсутніх квалій

У своїй відповіді на статтю «Чи можливі відсутні квалії?», названій з дешицею іронії «Відсутні квалії неможливі – Відповідь Блоку», Сидні Шумейкер визнає, що біль та ерзац-біль суттєво відрізняються за своєю сукупною каузальною роллю в організмі. Однак він стверджує, що ця різниця не означає, що каузальні наслідки, пов'язані з переконаннями, дозволяють нам відрізнити один стан від іншого. Якщо стан функціонально ідентичний болю на ментальному рівні, він повинен підтримувати ті ж самі причинно-наслідкові зв'язки з відповідними внутрішніми станами, входами і виходами (тими, що використовуються у функціональному визначенні болю). Та ці стани не обов'язково мають однакові загальні каузальні ефекти, тому Шумейкер уточнює засновок (3) з попереднього розділу:

(3') Наявність або відсутність феноменальної характеристики болю не має відношення до причинних наслідків болю, які допомогли б комусь відрізнити справжній біль від ерзац-болю (Shoemaker, 1981, с. 588)

Це означає, що якщо ми можемо зрозуміти каузальні зв'язки того, що ми називаємо болем в одній системі, яка функціонально копіює нашу, не матиме значення, які чинники викликали цей біль в іншій системі, оскільки його можна ідентифікувати як біль в обох випадках.

Реконструюючи аргумент Шумейкера з цим уточненням, ми отримуємо:

(4') Якщо наявність чи відсутність феноменальної характеристики болю не має значення щодо причинних наслідків болю, які допомогли б комусь відрізнити справжній біль від ерзац-болю, тоді справжній біль є непізнаваним.

(5') Але ми знаємо, що відчуваємо справжній біль.

Отже,

(б') *Відсутні квалії неможливі.*

Шумейкер стверджує, що ми можемо уявити відсутні квалії, лише уявивши *імітатора*, який функціонально ідентичний нам, але позбавлений справжніх феноменальних станів. Цей імітатор може відрізнятися від нас фізичною структурою. У такому випадку каузальні наслідки наявності чи відсутності справжнього болю не будуть відрізнятися між поведінкою імітатора та звичайної людини. Якщо звичайні люди та імітатори функціонально ідентичні, вони повинні мати однакові переконання. Зміст переконання про те, чи відчуває людина біль, не може залежати від наявності чи відсутності реального болю, а отже, не сприяє отриманню релевантного знання про наявність болю. Тоді стає неможливим встановити, чи є біль справжнім, чи ерзац-болем. (Shoemaker, 1981, с. 591)

Можна було б подумати, що аналіз фізичних відмінностей може відрізнити імітатора від нормальної людини. Однак Шумейкер демонструє, що звертання до відмінностей у фізичних станах не допомагає нам відрізнити імітатора від не-імітатора. Щоб показати, що гіпотеза імітатора призводить до тих самих скептичних наслідків, що й початковий аргумент, Шумейкер просить нас розглянути приклад марсіан – расу істот, для яких ми повинні бути імітаторами. Припустімо, що ми їх зустрінемо. Як би ми визначили, чи відчувають вони біль? Враховуючи їхню фізичну конституцію, ми могли б вирішити, що, на відміну від нас, їм бракує ментальних станів феноменального характеру. Як марсіани могли б визначити, чи відчувають вони біль або ерзац-біль? Вони можуть проводити експерименти, як і ми, але як вони можуть зробити висновок, що відчувають ерзац-біль? Вони просто вірять, що відчувають біль. Вони можуть лише зробити висновок, що ми фізично відрізняємося від них, і навіть зробити висновок, що люди не відчувають болю, незважаючи на те, що ми стверджуємо протилежне. Як каже Шумейкер:

«Якщо наші філософи мають право стверджувати, що марсіанський біль не має квалій і що їхній біль – це ерзац-біль, то зрозуміло, що марсіанські філософи також матимуть право використовувати ті ж слова (з їхніми марсіанськими значеннями і референтами, звичайно), щоб стверджувати те ж саме про нас» (Shoemaker, 1981, сс. 594-595).

Це свідчить про те, що ми і марсіани перебуваємо в однаковій епістемологічній ситуації. Якщо ми визнаємо можливість відсутності квалій, ми також повинні визнати, що

«...мої підстави вважати, що мої власні больові стани реальні, а не ерзац, можуть бути не кращими, ніж підстави, які мав би імітатор, щоб вважати те ж саме про свої больові стани» (Shoemaker, 1981, с. 596).

Якщо імітатор не має доказів того, що він відчуває справжній, а не ерзац-біль, то ми перебуваємо в такому ж становищі. Однак ми знаємо, що відчуваємо справжній біль. Тому, оскільки припущення про можливість відсутності квалій у імітаторів призводить до протиріччя, то це робить дане припущення хибним. Такі стани справ і такі імітатори є неможливими.

Для наочності проведемо реконструкцію цього аргументу Майкла Тая з невеликими змінами (Тхе, 2006, сс. 145-146):

(7) *Гіпотеза відсутніх квалій припускає, що феноменальні стани не усвідомлюються їхніми суб'єктами.*

(8) *Ми усвідомлюємо наші власні феноменальні стани.*

(9) *Отже, гіпотеза відсутніх квалій є хибною.*

(10) *Якщо гіпотеза відсутньої якості істинна, то існує можливий світ W, в якому існують як імітатори, так і справжні люди.*

(11) *У W обидва типи людей мають переконання щодо феноменальних станів, а отже, і поняття про такі стани; обидва використовують слова на кшталт «біль» для позначення таких станів.*

(12) У W «біль», як його вживають імітатори, означає те саме, що й «біль», як його вживають реальні люди; так само як і слово «квалія», якщо імітатори достатньо розвинені, щоб вживати таке слово.

Отже,

(13) Болі (так званих) імітаторів у W є справжніми, а не ерзац-болями.

Отже,

(14) Неможливо уявити світ W , в якому існують як імітатори, так і справжні люди.

І тому,

(15) Гіпотеза відсутніх квалій є хибною.

Дійсно, стає очевидно, що заперечення Блока було спростовано. Приклади Шумейкера про марсіан та імітаторів вносять елементи модальності в аргументацію. Однак є приклади більш строгих варіантів цього аргументу. У своєму аналізі Лоуренс Дейвіс наводить більш емпірично обґрунтований приклад, в якому чоловік на ім'я Оскар відчуває як біль, так і ерзац-біль. Якщо застосувати до цього прикладу виправлений аргумент Шумейкера, цей приклад спростується, оскільки Оскар не може мати два функціонально ідентичних стани, які він інтроспективно досліджує одночасно, в ситуації одному з цих станів ніби-то бракує квалітативної характеристики (Davis, 1982, сс. 237-238). Схожу лінію аргументації подає Едвард Вілсон Ейвріл, який захищає Шумейкера від критики Ерла Коні. Коні в своєму контр-аргументі розрізняє інтроспекцію квалітативних станів і наявність інтроспективного переконання про ці стани, тоді як Ейвріл говорить, що у формулюванні Шумейкера «інтроспективні переконання» вже є кваліями за своєю природою (Averill, 1990, с. 455).

Однак витончений аргумент Шумейкера не є універсальним. Якщо уважніше розглянути приклади імітатора та марсіанина, то виявиться, що Шумейкер робить сміливе припущення, яке потребує подальшого пояснення.

Майкл Тай помітив цей недолік, і ми проаналізуємо його відповідь на це питання далі.

3.2. Критика Таєм аргументу Шумейкера

Майкл Тай став на бік Шумейкера в дискусії про відсутні квалії, хоча й визнав, що Шумейкер «можливо, і програв битву, але він був на стороні переможців у війні» (Тхе, 2006, с. 141). Тай вирізняється тим, що займає більш реалістичну позицію щодо квалій, ніж Шумейкер, характеризуючи їх як аспекти феноменальної свідомості. Однак це не приводить його до прийняття тези про пояснювальний розрив або до визнання філософських гіпотез інвертованого спектру та відсутніх квалій. (Тхе, 2006, с. 141)

Тай пропонує розуміти гіпотезу відсутніх якостей трьома способами: (а) як номологічно можливу, (б) як метафізично можливу і (в) як концептуально або логічно можливу. На його думку, у філософії ума переважає позиція, що відсутні квалії є принаймні концептуально можливими, виходячи з аргументації Блока. Хоча номологічно система може не мати якостей, це не вирішує питання концептуальної можливості. Тай використовує модальну логіку, щоб продемонструвати концептуальну можливість. Щоб пояснити цю відмінність, він пропонує приклад:

«Проведемо паралель. Припустімо, що ми кидаємо певний камінь R. Чи впаде він на землю? Звичайно, впаде. Панівні закони природи такі, що якщо кинути камінь R, то він впаде. Однак немає ніякої непослідовності в тому, щоб припустити, що самі закони є хибними, що діють інші закони. Отже, хоча номологічно необхідно, що якщо кинути камінь R, то він впаде, концептуально можливо, що цього не станеться. Відповідно, у випадку китайської нації, навіть якщо ми вирішимо, що номологічно неможливо, щоб система не мала ніяких квалій, ми тим самим не вирішили, що це концептуально неможливо» (Тхе, 2006, с. 142).

Таким чином, у своїй найслабшій інтерпретації теорія відсутніх квалій є принаймні концептуально можливою. Аналізуючи аргумент Шумейкера, Тай зазначає, що він не повністю пояснює, чому і люди, і марсіани розуміють

поняття болю однаково – (7). Згідно з аргументом Шумейкера, якщо ми приймаємо каузальну теорію знання, то наші переконання каузально визначаються нашими феноменальними станами болю. Аналогічно, нефеноменальне переконання марсіан про їхній ерзац-біль зумовлене їхніми станами. Таким чином, ми маємо знання про свій біль, а марсіани мають знання про свій ерзац-біль. Якщо між нами та імітаторами немає нічого спільного, окрім причинно-наслідкових зв'язків та функціональної організації, то аргумент Шумейкера може ненавмисно підтримувати можливість відсутності квалій.

Контрприклад Тая відсилає до мисленнєвого експерименту Гіларі Патнема «Земля-близнюк», де наш світ має ідентичний світ-близнюк, який є його функціональним ізоморфом. У цьому світі-близнюку функціональна структура води є XYZ замість H₂O. Людина в цьому світі може сказати «У мене болить голова» за тих самих причинних обставин, що й ми, але те, що вона має на увазі під «у мене болить голова», відрізняється від того, що ми маємо на увазі під цією ж фразою (Putnam, 1975, сс. 233-235). Це підкреслює, що референція у прикладах імітації та подвійного світу працює за різними принципами, не суперечачи при цьому функціональній ідентичності, викриваючи огріх в аргументі Шумейкера.

3.3. Власний аргумент Тая проти відсутніх квалій

Тай пропонує власний аргумент для подолання суперечності, яку створює гіпотеза відсутніх квалій. Він пропонує розглянути функціональний дублікат, NN , якому бракує феноменальних якісних характеристик досвіду. Перш ніж представити свій аргумент, Тай пропонує наступний засновок:

(P) Необхідно, щоб якщо сім'я F психічних станів у істоті S має членів, які функціонально ізоморфні членам сім'ї F' ментальних станів у істоті S' , де S і S' є психо-функціональними дублікатами, то обмін цими двома сім'ями зберігає психо-функціональне дублювання (Tye, 2006, с. 153).

Тай уявляє собі сценарій, в якому лихі нейробіологи (привіт Деніелу Деннету) розробили методику перенесення психічних станів з однієї

свідомості в іншу, при цьому *зберігаючи пам'ять про ці феноменальні чи нефеноменальні стани*. Уявімо собі тепер дві розумні істоти, одна з яких є функціональним дублікатом без феноменальних ментальних станів NN , а інша – з такими станами, які проходять цю операцію. Згідно з визначенням функціонального ізоморфа NN і засновку (P), ці дві істоти повинні мати можливість *порівняти* свої ментальні стани до і після перенесення і з *необхідністю помітити відмінності*. Таке порівняння суперечило б або засновку (P), або визначенню NN як функціонального дублікатора, який може не мати феноменальних станів, тоді як оригінал їх має.

Тай стверджує, що його пропозиція не лише спростовує гіпотезу відсутніх квалій на концептуальному рівні, але й демонструє, що феноменальні стани можуть бути описані функціонально. Якщо його аргумент правильний, він може вирішити питання, пов'язані з відсутніми кваліями, інвертованими кваліями та пояснювальною прогалиною у відношенні «ум-тіло». (Tye, 2006, сс. 163-164)

Однак підтвердження цього аргументу вимагає визнання того, що ціннісні судження можуть бути якісними, що не є інтуїтивним твердженням, принаймні для автора цього дослідження.

3.4. Аналіз заперечень Шумейкера проти відсутніх квалій

Отже, аргумент Шумейкера ефективно протистояв запереченням Блока, але не зміг захистити функціоналізм від гіпотези відсутніх квалій. Майкл Тай ідентифікував критичний недолік у міркуваннях Шумейкера, підкресливши невраховану передумову про те, що спосіб посилення на біль та його причинні фактори можуть не бути ідентичними у функціональних дублікатах. Використовуючи сценарій «Землі-близнюка» Патнема, було продемонстровано, що аргумент Шумейкера може не відповідати дійсності.

Тай у свою чергу запропонував переконливий аргумент, спрямований на остаточне вирішення проблеми відсутніх квалій і заповнення пояснювальної прогалини. Однак його аргумент припускає, що квалії можуть бути або функціонально описані, або належати до хибної теорії. Це припущення, хоча й

слушне для доведення його точки зору, повертає дискусію до епістемологічного питання про визначення і розуміння квалій. Ширше розуміння квалій, яке пропонує Тай, порівняно з тим, яке він критикує, ускладнює дискусію, адже втрачається розуміння того, що вона спрямована на один об'єкт.

Таким чином тривалість цієї дискусії можна пояснити не її фундаментальною складністю чи хибними аргументами, а скоріше різними концептуальними рамками. Це відображає своєрідну вітгенштайнівсько-райлівську категоріальну помилку, коли учасники займаються принципово різним тлумаченням суті проблеми.

ВИСНОВКИ

Перш ніж підбивати підсумки дослідження, варто зазначити, що тема «Критика квалій в сучасній філософії ума» є дуже багатогранною. По-перше, по перше через широту теми критики квалій у сучасній філософії розуму, було прийнято рішення зосередити дослідження на другій половині двадцятого століття, а саме на дискусіях, що розгорнулися після публікацій Томаса Негела, Френка Джексона та Джозефа Левіна, які наголошували на якостях як фундаментальних аспектах свідомості, що характеризуються феноменальним досвідом.

По-друге, для детального аналізу дослідження зосередилося на конкретних аспектах критики кваліа, а саме на дискусії між Недом Блоком, Сидні Шумейкером і Майклом Таєм, яка відбувалася між 1972 і 2006 роками, з піком активності у 80-х і 90-х роках. Серед різних пунктів цієї дискусії було виокремлено аргумент про відсутні квалії та заперечення проти нього. Застосування цього аргументу в його первісній (сильній) інтерпретації потенційно могло б вирішити більшість інших суперечливих питань, пов'язаних з кваліями.

Можемо виділити такі ключові підсумки проведеної роботи. Аргументи Неда Блока, представлені в статтях «Чим не є психологічні стани» (1972), «Проблеми з функціоналізмом» (1980) і «Чи можливі відсутні квалії?» (1981), демонструють відточену і загострену позицію з цього питання. Спочатку Блок критикував функціоналізм за його нездатність вичерпно описати причинно-наслідкові зв'язки між внутрішніми ментальними станами та їхньою функціональною організацією. Згодом він відстоював специфічний погляд на квалії як суто внутрішні феноменальні переживання а згодом додав до дискусії етичний вимір, стверджуючи, що функціоналізм призводить до шовіністичного підходу до людської свідомості. Стратегія Блока полягала в тому, щоб перекласти тягар доведення на своїх опонентів, стверджуючи, що будь-який функціональний опис квалій не може врахувати їхні нередуковані аспекти.

Хоча Сидні Шумейкер навів переконливий аргумент у статті «Функціоналізм і квалії» (1975) і вдосконалив його в «Відсутні квалії неможливі – відповідь Блоку» (1981), який фактично спростував основну тезу Блока, він не зміг надати універсального фізикалістського опису неможливості відсутніх якостей. Аргументи Шумейкера були добре побудовані, але обмежені за своїм впливом.

Майкл Тай, як і Шумейкер, спробував у роботі «Відсутність квалій і психофізична проблема» (2006) унеможливити саму концептуальну можливість відсутності квалій. Однак аргументація Тая, подібно до аргументації Блока, ґрунтувалася на специфічному розумінні квалія. Для Тая воно полягало в тому, що ми завжди маємо доступ до наших квалій і можемо перевірити їхню відповідність атрибутам, які вони репрезентують. Тай стверджував, що квалії можна навіть розуміти як ціннісні судження, засновані на інтроспективно сприйнятих психічних станах, представляючи квалітативний феноменальний досвід як елемент естетичного судження.

Різниця в розумінні квалій призводить до того, що ці аргументи та заперечення спрацьовують лише в часткових випадках. Ця ситуація погіршується тенденцією як Блока, так і Тая вводити модальності для послаблення аргументів, що є спільною рисою в дебатах функціоналізму. Ці висновки свідчать про те, що для ефективного вирішення проблеми аргументів про відсутні квалії, необхідно або визнати ці аргументи непродуктивними, або підійти до них по-новому, що потребує зміни концептуальних рамок, які використовують учасники цих дебатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Леонов, А. (2017). «Аргумент Зомбі» Проти Матеріалізму: основи та перспективи подальшого дослідження. *Філософська думка*, 3, 57-77. <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/download/283/344/662>.
- Сепетий, Д. (2023). The Knowledge Argument Against Materialism And The Strategy Of Phenomenal Concepts: Methodology And Philosophy Of Science. *Філософська думка*, 3, 93-110. <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/download/688/639>.
- Синиця, А., & Мельник, В. (Ред.). (568). *Антологія сучасної філософії науки, або усмішка ASIMO*. ЛНУ імені Івана Франка.
- Синиця, А. (Ред.). (2014). *Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку*. Літопис.
- Чалмерс, Д. (2015). Аргумент 1: Логічна можливість зомбі. (А. (. Леонов, Ред.) *Філософська думка*, 5, 60-67.
- ÂME, ESPRIT. (2009). у Б. Кассен (Ред.), *Європейським Словник Філософії Лексикон Неперекладностей* (Т. 1). Дух і Літера.
- Averill, E. W. (1990). Functionalism, the absent qualia objection and eliminativism. *Southern Journal of Philosophy*, 28(4), 449-467. <https://doi.org/10.1111/j.2041-6962.1990.tb00553.x>.
- Block, N. (1978). Troubles with Functionalism. *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, 9, 261-325. <https://hdl.handle.net/11299/185298>.
- Block, N. (1980). Are Absent Qualia Impossible? *The Philosophical Review*, 89(2), 257-274. <https://doi.org/10.2307/2184650>.
- Block, N. (1994). Qualia. у S. Guttenplan (Ред.), *A Companion to the Philosophy of Mind* (с. 514-520). Blackwell Publishers.
- Block, N. (1995). On a confusion about a function of consciousness. *Brain and Behavioral Sciences*, 18(2), 227-247. <https://doi.org/10.1017/s0140525x00038188>.
- Block, N. (1996). Mental Paint and Mental Latex. *Philosophical Issues*, 7, 19-49. <https://doi.org/10.2307/1522889>.

- Block, N., & Fodor, J. (1972). What psychological states are not. *The Philosophical Review*, 81(2), 159-181. <https://doi.org/10.2307/2183991>.
- Chalmers, D. (1995). Absent qualia, fading qualia, dancing qualia. y T. Metzinger (Ред.), *Conscious Experience* (cc. 309-328). Ferdinand Schoningh.
- Chalmers, D. (1995). Facing up to the problem of consciousness. *Journal of Consciousness Studies*, 2(3), 200-219. <https://consc.net/papers/facing.pdf>.
- Chalmers, D. (1996). *The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory* (Revised ed. вид.). Oxford University Press.
- Davis, L. (1982). Functionalism and absent qualia. *Philosophical Studies*, 41(2), 231-249. <https://doi.org/10.1007/bf00354863>.
- Dennett, D. (1988). Quining qualia. y A. Marcel, & E. Bisiach, *Consciousness in Contemporary Science* (cc. <https://web-archive.southampton.ac.uk/cogprints.org/254/>). Oxford University Press.
- Dennett, D. C. (1991). *Consciousness explained* (First Paperback Edition вид.). Back Bay Books.
- Frankish, K. (2007). The Anti-Zombie Argument. *The Philosophical Quarterly*, 57(229), 650-666. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9213.2007.510.x>.
- Frith, C. D., & Geraint, R. (2017). A Brief History of the Scientific Approach to the Study of Consciousness. y S. Susan, & V. Max, *The Blackwell Companion to Consciousness* (cc. 1-16. <https://doi.org/10.1002/9781119132363.ch1>). Wiley.
- Gulick, R. V. (2007). Functionalism and qualia. y M. Velmans, & S. Schneider, *The Blackwell Companion to Consciousness* (cc. 430-444. <https://doi.org/10.1002/9781119132363.ch31>). Blackwell.
- Harman, G. (1990). The Intrinsic Quality of Experience. *Philosophical Perspectives*, 4, 31-52. <https://doi.org/10.2307/2214186>.
- Jackson, F. (1982). Epiphenomenal qualia. *Philosophical Quarterly*, 32(127), 127-136. <https://doi.org/10.2307/2960077>.
- Kind, A. (2001). Qualia Realism. *Philosophical Studies*, 104, 143 - 162. <https://doi.org/10.1023/a:1010317611694>.

- Kind, A. (2011). Chalmers' Zombie Argument. y M. Bruce, & S. Barbone, *Just the Arguments* (cc. 327–329. <https://doi.org/10.1002/9781444344431.ch86>). Wiley □ Blackwell.
- Levine, J. (1983). Materialism and qualia: The explanatory gap. *Pacific Philosophical Quarterly*, 64, 354-361. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0114.1983.tb00207.x>.
- Lewis, D. (1972). Psychophysical and theoretical identifications. *Australasian Journal of Philosophy*, 50(3), 249-258. <https://doi.org/10.1080/00048407212341301>.
- Lycan, W. (1987). *Consciousness*. MIT Press.
- Lycan, W. (1996). *Consciousness and Experience*. MIT Press.
- Metzinger, T. (1985). The problem of consciousness. y *Conscious Experience* (Thomas Metzinger вид., cc. 3-40). Imprint Academic.
- Nagel, T. (1974). What is it like to be a bat? *Philosophical Review*, 83(4), 435-450. <https://doi.org/10.2307/2183914>.
- Priest, S. (1991). *Theories of the mind*. Houghton Mifflin Company.
- Putnam, H. (1975). The meaning of "meaning". *Philosophical Papers*, 215-271. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511625251.014>.
- Putnam, H. (1975). The nature of mental states. *Philosophical Papers*, 2, 429-440. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511625251.023>.
- Searle, J. (1980). Minds, brains, and programs. *Behavioral and Brain Sciences*, 3(3), 417-457. <https://doi.org/10.1017/S0140525X00005756>.
- Shoemaker, S. (1975). Functionalism and qualia. *Philosophical Studies*, 27(5), 291-315. <https://doi.org/10.1007/BF01225748>.
- Shoemaker, S. (1981). Absent Qualia are Impossible—A Reply to Block. *The Philosophical Review*, 90(4), 581-599. <https://doi.org/10.2307/2184608>.
- Shoemaker, S. (1990). Qualities and Qualia: What's in the Mind? *Philosophy and Phenomenological Research*, 50, 109-131. <https://doi.org/10.2307/2108035>.
- Shoemaker, S. (1991). Qualia and Consciousness. *Mind*, 100(4), 507-524. <https://doi.org/10.1093/mind/C.400.507>.

- Tye, M. (1994). Qualia, Content and the Inverted Spectrum. *Noûs*, 28(2), 159-183.
<https://doi.org/10.2307/2216047>.
- Tye, M. (1998). Review: Précis of Ten Prolegomena of Consciousness. *Philosophy and Phenomenological Research*, 58(3), 649-656.
<https://doi.org/10.2307/2653764>.
- Tye, M. (2000). Shoemaker's The First-Person Perspective and Other Essays. *Philosophy and Phenomenological Research*, 60(2), 461-464.
<https://doi.org/10.2307/2653496>.
- Tye, M. (2006). Absent qualia and the mind-body problem. *Philosophical Review*, 139-168. <https://doi.org/10.1215/00318108-115-2-139>.
- Tye, M. (2017). Philosophical Problems of Consciousness. (S. Susan, & V. Max, Ред.) 17-31. <https://doi.org/10.1002/9781119132363.ch2>.
- Tye, M. (2021). Qualia. y E. Zalta (Ред.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2021 Edition)* (c. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/qualia/>).